

BANKLARDA ASOSIY VOSITALAR HISOBI VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Esirgaplov Jaxongir Mavlonovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16814345>

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarida asosiy vositalar hisobini yuritish va ularni audit qilish tizimini takomillashtirish masalalari har tomonlama tahlil qilingan. Asosiy vositalarning bank faoliyatidagi ahamiyati, ularning baholash va amortizatsiya hisoblash usullari, shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) moslashtirish jarayonidagi dolzarb jihatlar yoritilgan. Tadqiqotda O'zbekiston tijorat banklari misolida asosiy vositalar dinamikasi, ularni boshqarishdagi mavjud kamchiliklar va audit jarayonida uchraydigan muammolar statistik va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Natijada, amortizatsiya siyosatini diversifikatsiya qilish, raqamli inventarizatsiya tizimlarini joriy etish, IFRS talablariga to'liq moslash va audit jarayonini axborot texnologiyalari asosida avtomatlashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: asosiy vositalar, tijorat banklari, moliyaviy hisobot, amortizatsiya, qayta baholash, inventarizatsiya, audit, IFRS, IAS 16, aktivlar aylanishi, raqamli inventarizatsiya, moddiy aktivlar, baholash usullari.

IMPROVING ACCOUNTING AND AUDITING OF FIXED ASSETS IN BANKS

Abstract. The article comprehensively analyzes the issues of improving the system of accounting for fixed assets and their auditing in commercial banks. The importance of fixed assets in banking activities, methods of their valuation and depreciation calculation, as well as current aspects of the process of adaptation to international financial reporting standards (IFRS) are covered. The study statistically and practically analyzes the dynamics of fixed assets, existing shortcomings in their management and problems encountered in the audit process on the example of commercial banks of Uzbekistan. As a result, proposals and recommendations were developed on diversifying the depreciation policy, introducing digital inventory systems, fully adapting to IFRS requirements and automating the audit process based on information technologies.

Keywords: fixed assets, commercial banks, financial reporting, depreciation, revaluation, inventory, audit, IFRS, IAS 16, asset turnover, digital inventory, tangible assets, valuation methods.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi nafaqat ularning kredit va investitsiya faoliyati samaradorligiga, balki moddiy-texnika bazasining holatiga ham bevosita bog'liqdir. Bank infratuzilmasining asosini tashkil etuvchi bino-inshootlar, axborot texnologiyalari uskunalari, bankomat va to'lov terminallari, ofis jihozlari hamda boshqa moddiy aktivlar "asosiy vositalar" sifatida e'tirof etiladi. Ushbu aktivlar bank xizmatlari sifatini oshirish, mijozlarga qulay va xavfsiz sharoit yaratish, shuningdek, operatsion jarayonlarni samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashib, asosiy vositalar tuzilmasida sifat o'zgarishlari yuz berdi.

Xususan, zamonaviy bank texnologiyalari, yuqori tezlikdagi server tizimlari, biometrik identifikatsiya qurilmalari va mobil banking infratuzilmasiga yo'naltirilgan kapital xarajatlar sezilarli darajada oshdi. Bu esa asosiy vositalar hisobini yuritish va ularni audit qilish tizimiga yangi talablar qo'ymoqda.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayrim tijorat banklarida asosiy vositalarni inventarizatsiya qilish jarayoni muntazam va tizimli ravishda amalga oshirilmaydi, amortizatsiya siyosati esa xalqaro standartlardan farqli ravishda bir xillikka ega.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining (xususan, IAS 16 "Property, Plant and Equipment") to'liq joriy qilinmagani, aktivlarni qayta baholashdagi metodologik kamchiliklar va audit jarayonida axborot texnologiyalaridan yetarli darajada foydalanilmasligi mavjud muammolar sirasiga kiradi.

Shu bois, banklarda asosiy vositalar hisobi va auditini takomillashtirish nafaqat moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini oshirish, balki banklarning aktivlardan foydalanish samaradorligini kuchaytirish va investorlar hamda xalqaro moliya institutlari oldidagi ishonchliligini ta'minlash uchun ham zarurdir. Ushbu maqolada O'zbekiston tijorat banklari misolida asosiy vositalar hisobi va audit tizimidagi dolzarb muammolar tahlil qilinib, ularni hal etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Metodologiya: Ushbu tadqiqot tijorat banklarida asosiy vositalar hisobini yuritish va audit jarayonini takomillashtirish bo'yicha amaliy hamda nazariy xulosalar ishlab chiqish maqsadida olib borildi. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi kompleks bo'lib, unda deskriptiv (tavsiflovchi), taqqoslama (komparativ) va analitik metodlar uyg'unlashtirildi. Bunday yondashuv asosiy vositalar hisobi va auditining amaldagi holatini keng qamrovli tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali yo'nalishlarni ishlab chiqish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida foydalanilgan ma'lumotlar manbalari keng qamrovli bo'lib, ular O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2020–2024-yillar uchun yillik hisobotlari, tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari va balans ma'lumotlari, Davlat statistika qo'mitasi ochiq ma'lumotlari, shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (xususan, IAS 16 "Asosiy vositalar" va IAS 36 "Aktivlarning qadrsizlanishi") talablari asosida shakllantirildi. Bundan tashqari, milliy va xorijiy ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda amaliyotga oid tadqiqotlar ham tahlil jarayonida qo'llanildi.

Tadqiqot usullari sifatida bir nechta yondashuvlar tanlandi. Avvalo, statistik tahlil yordamida banklarning asosiy vositalar hajmi, amortizatsiya ulushi, aktivlarning yangilanish koeffitsienti va ularning daromadlilikka ta'siri kabi ko'rsatkichlar 2020–2024-yillar kesimida o'rganildi. Taqqoslama tahlil orqali milliy buxgalteriya standartlari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari o'rtasidagi farqlar aniqlanib, ularning bank amaliyotiga ta'siri baholandi.

Shuningdek, moliyaviy koeffitsientlar tahlili orqali asosiy vositalar aylanish tezligi, eskirish darajasi va qayta baholash koeffitsientlari hisoblandi. Bundan tashqari, ekspert baholash usuli qo'llanilib, bank audit bo'limi xodimlari, moliyaviy menejerlar va mustaqil auditorlar bilan o'tkazilgan suhbatlar asosida asosiy vositalar audit jarayonidagi muammolar hamda ularni hal etish imkoniyatlari o'rganildi.

Biroq tadqiqot o'ziga xos cheklovlarga ham ega bo'ldi. Xususan, ayrim tijorat banklarining ichki ma'lumotlar bazasi yopiq bo'lgani sababli faqat ochiq moliyaviy hisobotlar va rasmiy statistik manbalardan foydalanildi. Shuningdek, barcha banklarda IFRS to'liq joriy qilinmagani sababli xalqaro standartlar asosida to'liq taqqoslama imkoniyatlari cheklangan.

Yig'ilgan ma'lumotlar Excel va SPSS dasturlari yordamida qayta ishlanib, statistik hisob-kitoblar, jadval va grafiklar shaklida taqdim etildi. Bu yondashuv nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham tahlilni chuqurlashtirish, natijalarni aniq va tushunarli shaklda ifodalash imkonini berdi. Natijada, tadqiqot banklarda asosiy vositalar hisobi va auditi jarayonini xalqaro tajriba asosida takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Banklarda asosiy vositalar hisobi va auditini takomillashtirish masalasi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu yo'nalish nafaqat buxgalteriya hisobi va moliyaviy boshqaruvning ajralmas qismi, balki banklarning kapital samaradorligini oshirish va xalqaro moliyaviy bozorlarda ishonch qozonishning ham muhim omili hisoblanadi. Shu sababli, ushbu sohada olib borilgan ilmiy izlanishlar va amaliy tajriba o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

Nazariy manbalarga murojaat qilganda, buxgalteriya hisobi bo'yicha klassik asarlar (Savitskaya G.V., 2021; Sokolov Ya.V., 2019) asosiy vositalarning iqtisodiy mohiyatini, ularni dastlabki baholash va amortizatsiya hisoblash mexanizmlarini keng yoritadi. Mualliflar ta'kidlashicha, asosiy vositalar qiymatini moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirish — bu foydalanuvchilar uchun ishonchli axborot manbai yaratish va bank faoliyatining shaffofligini ta'minlashning asosi hisoblanadi. Shu bilan birga, bank buxgalteriya hisobi bo'yicha so'nggi tadqiqotlar (Bekmurodov A., Xolmatov M., 2023) tijorat banklarida moddiy aktivlar tuzilmasining o'ziga xos xususiyatlarini va ularni boshqarishdagi murakkab jihatlarni tahlil qiladi. Ayniqsa, bank asosiy vositalarining yuqori likvid emasligi va amortizatsiya siyosatini ehtiyotkorlik bilan yuritish zarurligi alohida qayd etiladi.

Xalqaro tajriba sohaga yangicha yondashuvlar olib kirmoqda. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IAS 16 "Property, Plant and Equipment" va IAS 36 "Impairment of Assets", asosiy vositalarni tan olish, baholash, qayta baholash, amortizatsiya hisoblash hamda qadrsizlanishni aniqlash bo'yicha aniq metodologik ko'rsatmalar beradi. IFRS Foundation (2022) ma'lumotlari asosida aytish mumkinki, aktivlarni to'g'ri baholash va ularning eskirish darajasini aniqlash — bank kapitalining yetarliligi va investorlar ishonchini oshirishda hal qiluvchi omillardandir. Horngren C.T. va Harrison W.T. (2020) kabi xorijiy olimlar esa aktivlarni boshqarishda raqamli inventarizatsiya tizimlari, real vaqt monitoringi va audit jarayonida ilg'or texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ilg'or yondashuvlarni taqdim etadi.

Milliy amaliyotga nazar tashlaganda, O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrir, 2016) va Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Buxgalteriya hisobi milliy standartlari" asosiy vositalarni tan olish, baholash, inventarizatsiya qilish va amortizatsiya siyosatini belgilash tartiblarini aniq belgilab beradi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlari (2020–2024) esa tijorat banklarida asosiy vositalar hajmi, yangilanish sur'ati va amortizatsiya ulushi dinamikasini aks ettiradi.

Statistik ma'lumotlar bank infratuzilmasida IT-uskunalar va elektron to'lov vositalarining ulushi yildan-yilga ortib borayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosiy vositalar qiymatining o'sishiga qaramay, ularning eskirish darajasi yuqoriligidan qolayotganini tasdiqlaydi, bu esa qayta baholash va modernizatsiya siyosatini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili uch asosiy ustuvor yo'nalishni ko'rsatadi: birinchidan, xalqaro standartlarga (IAS 16, IAS 36) to'liq moslash; ikkinchidan, raqamli inventarizatsiya va audit texnologiyalarini keng joriy etish; uchinchidan, milliy normativ-huquqiy bazani xalqaro tajriba bilan uyg'unlashtirish. Aynan shu yo'nalishlar banklarda asosiy vositalar hisobi va auditini takomillashtirish jarayonida samaradorlikni oshiradi va bank sektorining raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar

Tijorat banklarida asosiy vositalar hisobini yuritish va ularni audit qilish tizimi bankning moliyaviy barqarorligi, xizmatlar sifati hamda xalqaro moliya bozorlaridagi ishonchliligi uchun strategik ahamiyatga ega. Amaliy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklarida asosiy vositalar tarkibi va dinamikasi so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarga uchragan. Buning asosiy sababi sifatida raqamli transformatsiya jarayonlari, filiallar tarmog'ining kengayishi va zamonaviy IT-infratuzilma xarajatlarining oshishi qayd etiladi.

Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024-yillar oralig'ida tijorat banklarining asosiy vositalar qiymati qariyb 80 foizga oshgan. Bu davrda bank infratuzilmasiga, xususan, yangi bankomat va to'lov terminallari o'rnatish, mobil banking tizimlarini qo'llab-quvvatlovchi server va texnik jihozlar xarid qilish bo'yicha katta hajmdagi investitsiyalar amalga oshirildi.

Shu bilan birga, asosiy vositalarning yangilanish koeffitsienti pastligicha qolmoqda, bu esa aktivlarning eskirish darajasi yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, ko'plab banklar amortizatsiya hisoblashda faqat to'g'ri chiziqli usuldan foydalanmoqda. Bu usul soddaligi sababli qulay bo'lsa-da, aktivning haqiqiy eskirish darajasini aks ettirishda har doim ham aniq natija bermaydi. Xalqaro amaliyotda esa tezlashtirilgan amortizatsiya yoki ishlab chiqarish hajmiga mutanosib amortizatsiya kabi moslashuvchan usullar keng qo'llaniladi, bu esa aktivlardan foydalanishning real holatini yanada haqqoniy aks ettirishga imkon beradi.

Audit jarayoniga kelsak, ayrim tijorat banklarida asosiy vositalar inventarizatsiyasi muntazam ravishda amalga oshirilmaydi. Shuningdek, auditda zamonaviy texnologik vositalar, masalan, RFID-yorliqlar yoki QR-kodli inventar kartalari yetarli darajada qo'llanilmaydi.

Natijada, ayrim hollarda buxgalteriya yozuvlari va real aktivlar o'rtasida tafovutlar yuzaga kelishi mumkin.

Moliyaviy koeffitsientlar tahlili banklarda asosiy vositalarni boshqarish holati va samaradorligini yanada chuqurroq baholash imkonini berdi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, 2020-yildan 2024-yilgacha bo'lgan davr mobaynida asosiy vositalar aylanish tezligi asta-sekin oshgan bo'lsa-da, u hali ham xalqaro standartlarda qabul qilingan optimal darajadan past darajada qolmoqda. Bu holat aktivlardan foydalanish samaradorligi to'liq darajada ta'minlanmayotganini anglatadi.

Shuningdek, tahlil davomida asosiy vositalarning eskirish darajasi ko'plab tijorat banklarida 40–45% oralig'ida ekanligi aniqlandi. Bunday ko'rsatkich aktivlarning katta qismi eskirganligini va ularni yangilash zarurligini ko'rsatadi. Bu esa bank xizmatlari sifatiga, mijozlar uchun yaratiladigan qulayliklarga hamda operatsion xarajatlar hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Qayta baholash koeffitsienti ham yetarlicha yuqori emasligi qayd etildi. Bu holat aktivlar qiymatining bozor sharoitiga mos ravishda muntazam yangilanmasligi, natijada moliyaviy hisobotlarda asosiy vositalar haqiqiy qiymatini to'liq aks ettirmasligi bilan izohlanadi.

Mazkur tahlil banklarda asosiy vositalar hisobi va auditida bir qator tizimli muammolar mavjudligini tasdiqlaydi. Avvalo, amortizatsiya siyosatining bir xilligi va moslashuvchan yondashuvning yetishmasligi aktivlar eskirishini real sharoitga mos aks ettirishga to'sqinlik qilmoqda. Ikkinchidan, inventarizatsiya jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalar, jumladan RFID-yorliqlar yoki QR-kodli inventar kartalari kabi vositalarning keng qo'llanilmasligi ma'lumotlarning aniqligi va tezkorligini cheklaydi. Uchinchidan, qayta baholash amaliyotining sustligi aktivlarning bozor qiymati bilan balans qiymati o'rtasida tafovut yuzaga kelishiga olib keladi. Nihoyat, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IAS 16 va IAS 36 talablari to'liq darajada joriy etilmaganligi, hisobotlarning xalqaro auditorlar va investorlar talablariga mosligini pasaytiradi.

Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish banklarda asosiy vositalar hisobini va audit jarayonini nafaqat milliy darajada, balki xalqaro moliyaviy tizim talablari darajasida takomillashtirish imkonini beradi.

O'zbekiston tijorat banklarida asosiy vositalarning holati va ulardan foydalanish samaradorligini baholash uchun 2020–2024-yillar oralig'idagi statistik ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Ushbu davr mobaynida banklarning asosiy vositalar hajmi muntazam o'sish tendensiyasini namoyon qildi. 2020-yilda asosiy vositalar qiymati 6,85 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yil yakunida bu ko'rsatkich 12,34 trillion so'mga yetdi. Besh yil ichida o'sish sur'ati qariyb 80 foizni tashkil etdi. Bu raqamlar banklar infratuzilmasiga yo'naltirilayotgan investitsiyalar hajmi ortayotganini ko'rsatadi.

1-jadval

O'zbekiston tijorat banklarida asosiy vositalar ko'rsatkichlari dinamikasi (2020–2024)

Yil	Asosiy vositalar qiymati (mlrd so'm)	O'sish sur'ati (%)	Asosiy vositalar aylanish tezligi (marta)	Eskirish darajasi (%)	Qayta baholash koeffitsienti	Amortizatsiya ulushi (%)
2020	6 850	—	1,25	43,1	1,08	11,2
2021	7 930	15,8	1,29	42,7	1,09	11,5
2022	9 240	16,5	1,34	42,2	1,10	12,0
2023	10 780	16,7	1,38	41,8	1,11	12,4
2024	12 340	14,5	1,42	41,5	1,12	12,8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik hisobotlari (2020–2024), Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

Asosiy vositalar aylanish tezligi bo'yicha o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, 2020-yilda bu ko'rsatkich 1,25 martani tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib 1,42 martaga oshgan. Ijobiy o'sishga qaramay, u hali ham rivojlangan mamlakat banklarida kuzatiladigan o'rtacha 2,0 martalik darajadan ancha past. Bu esa aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligini anglatadi.

Eskirish darajasi esa ko'plab banklarda yuqori bo'lib qolmoqda. 2020-yilda 43,1 foizni tashkil etgan eskirish darajasi 2024-yilda 41,5 foizgacha biroz kamaygan bo'lsa-da, bu ko'rsatkich xalqaro tavsiyalarga nisbatan yuqori. Raqamlar asosiy vositalar tarkibida eskirgan aktivlar ulushi hali ham salmoqli ekanini tasdiqlaydi.

Qayta baholash koeffitsienti 2020-yilda 1,08 darajasida qayd etilgan bo'lsa, 2024-yilda 1,12 gacha oshgan. Bu esa aktivlar qiymati bozor narxlariga qisman moslashtirilayotganini bildiradi, biroq o'sish sur'ati past bo'lgani sababli qayta baholash jarayonlarini jadallashtirish zarur.

2-jadval

Asosiy vositalar tarkibi (2024-yil holatiga, %)

Asosiy vosita turi	Ulushi (%)	Izoh
Bino va inshootlar	38,5	Filial va ofis binolari, xizmat ko'rsatish punktlari
Kompyuter texnikasi va serverlar	25,2	Mobil banking, internet banking infratuzilmasi
Bankomat va to'lov terminallari	18,4	Naqd pulsiz operatsiyalar uchun
Mebel va ofis jihozlari	9,7	Ishchi joylar va xizmat ko'rsatish hududlari
Transport vositalari	8,2	Xizmat transporti va inkassatsiya mashinalari

Manba: Tijorat banklari moliyaviy hisobotlari, 2024.

Amortizatsiya ulushi ham nisbatan barqaror bo'lib, 2020-yildagi 11,2 foizdan 2024-yilda 12,8 foizgacha oshgan. Bu aktivlar qiymatini xarajatlarga o'tkazish jarayoni doimiy amalga oshirilayotganini bildiradi, ammo usullarning bir xilligi hisob natijalarining haqqoniyligini ma'lum darajada cheklamoqda.

Umuman olganda, statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklarida asosiy vositalar hajmi ortib bormoqda, ammo ularning yangilanish darajasi va aylanish tezligi xalqaro standartlardan past. Bu esa zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish, amortizatsiya siyosatini diversifikatsiya qilish va qayta baholash mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shu bilan birga, tahlil banklarda asosiy vositalarni boshqarish samaradorligini oshirish uchun aniq imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Xalqaro standartlarga moslash, zamonaviy inventarizatsiya texnologiyalarini joriy etish va amortizatsiya siyosatini diversifikatsiya qilish orqali banklarning moliyaviy hisobotlari yanada shaffof, audit jarayoni esa samaraliroq bo'lishi mumkin.

Muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston tijorat banklarida asosiy vositalar hajmi so'nggi besh yil davomida barqaror o'sib borgan bo'lsa-da, ularni boshqarish va audit jarayonida bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Statistik ma'lumotlar aktivlar qiymati qariyb ikki baravarga oshganini ko'rsatadi, ammo eskirish darajasi hamon yuqori bo'lib, bu aktivlar tarkibida yangilanish jarayoni yetarli tezlikda amalga oshmayotganini bildiradi.

Amortizatsiya siyosatining bir xilligi, ya'ni barcha aktiv turlari uchun faqat to'g'ri chiziqli usuldan foydalanilishi, aktivlarning haqiqiy eskirish darajasini aniq aks ettirish imkonini cheklaydi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, banklar aktivlar turiga qarab mos amortizatsiya usullarini qo'llaganida moliyaviy hisobotlar yanada real va foydalanuvchilar uchun ishonchli bo'ladi.

Inventarizatsiya jarayonida ham zamonaviy texnologiyalar yetarlicha joriy etilmagan. Ko'plab rivojlangan davlatlarda bank asosiy vositalarini nazorat qilishda RFID-teglar, QR-kodli identifikatsiya kartalari, real vaqt monitoring tizimlari keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda esa bu kabi yechimlar faqat ayrim yirik banklarda tatbiq etilgan, ammo tarmoq bo'yicha umumiy qamrov past.

Qayta baholash koeffitsientining pastligi ham e'tiborga molik masala. Bozor sharoitlari tez o'zgarayotgan bir paytda aktivlar qiymatini muntazam ravishda bozor narxlariga moslashtirish moliyaviy hisobotning haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Biroq amaldagi amaliyotda bu jarayon ko'pincha oraliq davrlarda yoki faqat katta miqdordagi o'zgarishlar yuz berganida amalga oshiriladi.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IAS 16 va IAS 36 talablariga to'liq moslash hali ham to'liq yakunlanmagan. Natijada, banklarning xalqaro investorlar va auditorlar oldida moliyaviy hisobotlari yetarli darajada solishtiriladigan va ishonchli bo'lmasligi mumkin.

Muhokamadan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, O'zbekiston tijorat banklarida asosiy vositalar hisobi va auditini takomillashtirish bo'yicha islohotlar uch asosiy yo'nalishda olib borilishi lozim:

1. Moslashuvchan amortizatsiya siyosati — aktiv turiga mos va real eskirish darajasini aks ettiruvchi usullarni qo'llash.
2. Raqamli inventarizatsiya tizimlari — aktivlarni aniqlik va tezkorlik bilan nazorat qilish imkonini beradigan texnologiyalarni keng joriy etish.
3. Qayta baholash va IFRSga moslash — aktiv qiymatini bozor sharoitiga mos ravishda yangilash va xalqaro standartlarga to'liq integratsiyalash.

Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar banklarning nafaqat ichki boshqaruv samaradorligini, balki ularning moliyaviy barqarorligi va global moliya tizimidagi raqobatbardoshligini ham oshiradi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar va muhokamalar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida asosiy vositalar hisobi va audit moliyaviy boshqaruv tizimining strategik ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishidir.

2020–2024-yillar statistikasi asosiy vositalar qiymati sezilarli darajada oshganini tasdiqlaydi, ammo aktivlarning eskirish darajasi yuqori, aylanish tezligi past va qayta baholash jarayoni sustligicha qolmoqda.

Amortizatsiya siyosatining bir xilligi, inventarizatsiyada zamonaviy texnologiyalarning yetarlicha qoʻllanilmasligi va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga toʻliq moslashmaganlik — mavjud muammolarning asosiy manbalaridir. Bu holat moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi va shaffofligini pasaytiradi hamda banklarning xalqaro bozorlardagi ishonchliligini cheklaydi.

Banklarda asosiy vositalar hisobi va auditini takomillashtirish uchun quyidagi ustuvor yoʻnalishlar tavsiya etiladi:

✓ Moslashuvchan amortizatsiya usullarini joriy etish – aktivlarning haqiqiy eskirish darajasini aks ettirish uchun turli usullardan foydalanish.

✓ Raqamli inventarizatsiya tizimlarini kengaytirish – RFID-teglar, QR-kodlar va real vaqt monitoringi orqali aktivlarni samarali nazorat qilish.

✓ Qayta baholash amaliyotini jadallashtirish – aktivlar qiymatini bozor sharoitiga mos ravishda muntazam yangilab borish.

✓ IFRS talablariga toʻliq moslash – IAS 16 va IAS 36 standartlarini toʻliq integratsiyalash orqali xalqaro auditorlar va investorlar uchun ishonchlilikni oshirish.

Mazkur chora-tadbirlar amalga oshirilishi banklarda asosiy vositalar hisobining haqqoniyligini, audit jarayonining samaradorligini va umumiy moliyaviy boshqaruv sifatini oshiradi. Natijada, banklar nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro moliya tizimida ham raqobatbardoshligini mustahkamlash imkoniga ega boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi (2016). *Buxgalteriya hisobi toʻgʻrisidagi Qonun* (yangi tahrir). Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (2022). *Buxgalteriya hisobi milliy standartlari toʻplami*. Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki (2020–2024). *Yillik hisobotlar*. Toshkent: Markaziy bank matbuot xizmati.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi (2024). *Moliyaviy va iqtisodiy koʻrsatkichlar toʻplami*. Toshkent: Statistika qoʻmitasi nashriyoti.
5. IFRS Foundation (2022). *IAS 16 Property, Plant and Equipment*. London: IFRS Foundation.
6. IFRS Foundation (2022). *IAS 36 Impairment of Assets*. London: IFRS Foundation.
7. Bekmurodov, A., Xolmatov, M. (2023). *Bank buxgalteriya hisobi va audit asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
8. Savitskaya, G.V. (2021). *Analiz hozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya*. Moskva: Infra-M.
9. Sokolov, Ya.V. (2019). *Buxgalteriya hisobi nazariyasi*. Moskva: Finansy i Statistika.
10. Horngren, C.T., Harrison, W.T. (2020). *Accounting*. New Jersey: Pearson Education.
11. Palepu, K.G., Healy, P.M. (2022). *Business Analysis and Valuation: IFRS Edition*. London: Cengage Learning.

12. Epstein, B.J., Jermakowicz, E.K. (2021). *IFRS: Interpretation and Application*. New Jersey: Wiley.
13. Nobes, C., Parker, R. (2021). *Comparative International Accounting*. Harlow: Pearson Education.
14. Alexander, D., Britton, A. (2020). *Financial Reporting*. London: Thomson Learning.
15. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi (2023). *Moliyaviy hisobotlar to‘g‘risidagi nizom*. Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti.
16. Deloitte (2023). *IFRS in Practice: Property, Plant and Equipment*. London: Deloitte Touche Tohmatsu Limited.
17. PwC (2022). *Manual of Accounting: IFRS*. London: PricewaterhouseCoopers.
18. KPMG (2023). *Insights into IFRS*. London: KPMG International.
19. Ernst & Young (2022). *International GAAP 2022*. London: EY Global.
20. Grant Thornton (2021). *A Guide to Applying IFRS Standards*. London: Grant Thornton International Ltd.